

DELOVANJE TOMA BREJCA MED SLOVENSKIMI IZSELJENCI V FRANCIJI V LETIH 1936-39

M a r j a n D r n o v š e k

Povezanost Toma Brejca z jugoslovanskimi in predvsem slovenskimi izseljenci v Franciji in s pojavom izseljenstva na splošno ni omejena samo na čas njegovega bivanja v tej državi od jeseni 1936 do novembra 1939, ampak se odraža tudi v povojnem obdobju, saj je bil eden od iniciatorjev in soustanoviteljev Slovenske izseljenske matice in njen dolgoletni podpredsednik ter od 1954 do maja 1961 glavni urednik njenega glasila **Rodna gruda**.¹ Že oktobra 1945 je ponovno odšel v Francijo kot jugoslovanski delegat na prvi kongres Svetovne sindikalne zveze v Parizu, pet let kasneje, oktobra 1950, pa je obiskal pariški jesenski velesojem in obrtno razstavo v Lyonu, kjer je bil tudi opazovalec na kongresu francoskih obrtnikov. Ta obisk je izkoristil za navezavo stikov z Društvom izseljencev iz Jugoslavije v Parizu, kjer se je seznanil z gospodarskim in socialnim položajem rojakov v tej državi, s prijateljem Stanetom Kolmanom, takratnim načelnikom konzularnega oddelka na jugoslovanski ambasadi v Parizu, pa je obiskal nekatere kraje v Pas de Calaisu: Lens, Vendin le Vieil, Wingles, Sallaumines, Liévin in Bruay en Artois, to je kraje, kjer je pred vojno deloval kot partijski inštruktor. Ta obisk ni bil naključen, temveč je bil povezan z utrjevanjem simpatij do nove Jugoslavije in njene poinformbirojevske usmeritve med izseljenci.²

Prihod Toma Brejca v Francijo jeseni 1936 je bil posledica odločitve jugoslovanskega partijskega vodstva. Brejčevo življenjsko pot in delo je opredeljevala predanost komunističnemu gibanju in vse naloge, ki jih je opravljal v Parizu in izven njega, sta določila jugoslovanski ali francoski partijski vrh.³ Zaradi slabega zdravstvenega stanja se mu ni uresničila želja, da bi kot prostovoljec odšel na pomoč republikanski Španiji, kar je bil takratni sen in cilj mnogih mladih komunistov in

demokratov. Zato je posvečal veliko pozornost dodatnemu izobraževanju, saj se je zavedal pomena teoretičnega znanja tudi pri praktičnem delu. V Parizu je med letom 1937 obiskoval Delavsko univerzo (Université Ouvrière), kjer se je izpopolnjeval v francoščini in v poznavanju teorije in prakse francoske Ljudske fronte.

Leta, ki jih je preživel v Franciji, so bila burna, saj se je takratna evropska in svetovna javnost delila na pro- in protifašistično, kar se je vidno kazalo v opredeljevanju in pomoči republikanski ali Francovi Španiji. Tudi kominterna je imela razpredeno mrežo zaupnikov po vsem svetu. Odmevnost teh dogajanj je bila v Franciji in predvsem v Parizu zelo močna, zlasti po zmagi Ljudske fronte - spomladi 1936. Brejc je spremljal njeno rast, višek in nastop reakcije. Pariz je bil v tem času svetovljansko mesto, središče svetovne kulture in umetnosti, center političnega utripa starega kontinenta, univerzitetno središče, turistična Meka, leta 1937 tudi gostitelj svetovne razstave, s tem pa tudi pravo križišče in zbirališče beguncev oziroma političnih emigrantov z vseh koncev Evrope. V tem Babilonu je bilo politično delo in življenje emigrantov olajšano, vendar od srede 1938 vedno težje zaradi poostrenega policijskega nadzora nad tujci.⁴ Poraz republikanske Španije in popuščanje zahodnih demokracij hegemonističnim težnjam Nemčije in Italije ter paktiranje Sovjetske zveze s Hitlerjem so dali slutiti, da svetovni spopad ni daleč. Njegov začetek je Tomo Brejc dočakal še v Franciji, saj se je z ilegalnim potnim listom vrnil v domovino šele novembra 1939.

To je bil tudi čas, ko je bil za določeno dobo sedež CK KPJ v Parizu (od začetka 1937 do pomladi 1938) in so v tem mestu delovali mnogi jugoslovanski komunisti, npr. Milan Gorkić (do julija 1937), Rodoljub Čolaković, Boris Kidrič, Lovro Kuhar (Prežihov Voranc), Ivan Krndelj, občasno Edvard Kardelj, Josip Broz Tito in drugi. Vodstvo jugoslovanske partije je postopoma prevzemal Tito. Ta dogajanja so bila spremljana z notranjimi boji in z ohladitvijo odnosov med jugoslovanskim partijskim vodstvom in kominterno, na drugi strani pa tudi s francoskim partijskim vrhom, saj so bili določen čas medsebojni stiki omejeni samo na zadeve ekonomske emigracije in pomoči republikanski Španiji. V tem času se je partija morala nasloniti na lastne finančne vire, t.j. na dohodke od tiska in na denarne

prispevke, med njimi tudi naših izseljencev z vseh koncev sveta⁵.

Seveda v Franciji niso živeli samo jugoslovanski politični emigranti, ampak tudi ekonomski priseljenci, med njimi mnogi Slovenci, pripadniki različnih svetovnonazorskih in političnih opredelitev. Za vpliv nad njimi so si prizadevali predstavniki uradne jugoslovanske politike, katoliške cerkve in KP Jugoslavije ter Francije. Zelo močna je bila tudi skupina jugoslovanskih študentov v Parizu, ki ni bila indiferentna do dogajanj tako v Franciji kot tudi v domovini.

SLOVENSKI IZSELJENCI V FRANCIJI

Pogoji za zaposlitev v Franciji po prvi svetovni vojni so bili zelo ugodni zaradi pomanjkanja moške delovne sile kot posledice nizke rodnosti v tej državi, ki je bila poznana že iz 19. stoletja, in ogromnih človeških izgub v času vojne. Z letom 1924 je bilo zaustavljeno množično priseljevanje v ZDA in del tega toka se je usmeril v zahodno Evropo. Na drugi strani se je Francija naglo gospodarsko razvijala, odpirala nove rudnike, obnavljala in pospeševala kmetijsko proizvodnjo, in s tem so se večale potrebe po nižje kvalificirani delovni sili, ki je organizirano prihajala predvsem iz centralne Evrope in Mediterana. Gospodarska kriza na začetku tridesetih let ni samo zaustavila množičnega priseljevanja, temveč mnoge prisilila, da so se vrnili v staro domovino.⁶ Leta 1919 je živelo v Franciji 1.400.000, leta 1930 pa že 3.000.000 tujcev, kar je bil višek, saj je že leta 1931 njihovo število padlo na 2.700.000 (tj. 6,6 odstotkov vse populacije), leta 1946 pa le na 1.700.000 (tj. 4,4 odstotkov populacije).⁷ Zniževanje deleža tujcev je bilo posledica gospodarske krize v prvi polovici tridesetih let in druge svetovne vojne.

Glavni val slovenskih izseljencev se je usmeril v Francijo po prvi svetovni vojni z viškom tik pred izbruhom velike gospodarske krize na začetku tridesetih let⁸. Posebnost tega vala je bila v tem, da so ga tik po prvi svetovni vojni sestavljali slovenski rudarji iz Nemčije (Vestfalije), po letu 1923 pa rudarji iz Zasavja in z nastopom fašizma v Italiji tudi Slovenci iz Primorske. Pri tem moramo poudariti, da ta val ni bil usmerjen samo v Francijo, temveč tudi v Belgijo, Luksemburg in na Nizozemsko, in to v predele, kjer so bili rudniki oz. težka indu-

strija. Glavnina pa se je le ustavila v severni in severovzhodni Franciji. Po ocenah jugoslovanskega izseljenskega komisarja v Parizu je živel v Franciji leta 1929 skupaj 23.820 Slovencev.⁹ V vsem medvojnem obdobju, predvsem pa od srede tridesetih let, je bilo močno tudi sezonsko priseljevanje iz Prekmurja, mnoga dekleta pa so se zaposlila kot služkinje v Parizu in drugih večjih mestih. Tik pred začetkom druge svetovne vojne je bilo v Franciji 34.000 Slovencev.¹⁰ Izseljenci so se delili na štiri poklicne skupine: rudarje, tovarniške delavce, kmetijske in gozdne delavce. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno so organizirano prihajali predvsem rudarji za železne rudnike in delavci za poljska in gozdna dela.¹¹ Med poljedelskimi delavci je bilo največ Prekmurcev (po Brejčevih ocenah leta 1938 samo v pariški okolici nad 1000).¹² Med slovenskimi priseljenci je bilo veliko rudarjev, ki so imeli določeno specializacijo in dolgoletno prakso, npr. minerji, kopači ipd. Mnoga njihova kasnejša pričevanja kažejo, da so bili zaradi izkušenj in pridnosti zelo iskani pri francoskih delodajalcih.

Če se omejimo samo na slovenske rudarje v Franciji, jih najdemo v strnjenih skupinah v severnih (Pas de Calais, Nord) in severovzhodnih (Moselle, Meurthe et Moselle) predelih države. Že v dvajsetih letih so se ustalili v štirih središčih in sicer v Lensu in okolici (Liévin, Bruay en Artois, Sallaumines, Meurchin, Méricourt, Douai), ob francosko-saarski meji, tj. centru premogovne industrije (Freyning-Merlebach, L'Hôpital, Creutzwald, Stiring-Wendel, Petite Rosselle), v Brieyški dolini, tj. železnem okrožju (Aumetz, Hayange, Algrange, Tucquegnieux, Mancieulles, Mont Bouvilliers, Hettange, Grande, Otange) in v centralni Franciji (La Machine, Montceau les Mines).¹³ Izseljenski učitelj Janko Jankovič iz Tucquegnieuxa je leta 1934 kratko označil njihov položaj: *»Največ naših slovenskih izseljencev v Franciji si služi kruh s trdim delom pod zemljo, v premogovnikih, železnih in solnih rudnikih. Manj jih dela po tovarnah, še manj jih je na kmetih, najmanj jih ima gostilne, trgovine ali druge obrti in so v primeri s črnimi rudarji pravi gospodje ...«*¹⁴ Resnici na ljubo pa je poudaril, da so bili mnogi slovenski priseljenci zelo dobro in včasih vzorno nastanjeni, živeči v majhnih hišah z vrtovi ipd. Nedvomno je bil njihov ekonomski položaj boljši od položaja stanovskih kolegov v stari domovini. Kljub temu jih je gospodarska kriza prizadela tako kot ostale priseljence v Franciji.

Pas de Calais je bila naše največje izseljensko ozemlje v Franciji pred drugo svetovno vojno, kjer je živelo okoli 4000 Slovencev, ki so bili zaposleni v premogovih rudnikih, nekaj tudi v poklicih, ki so bili redko zastopani med izseljenci; tako je bilo v tem času v tej pokrajini okoli 10 slovenskih trgovcev in 20 gostilničarjev.¹⁵

Ne glede na takratna razmišljanja o ugodnem ali pa zelo slabem ekonomskem in socialnem položaju naših izseljencev v

7

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

PRÉFECTURE DU PAS-DE-CALAIS

Répartition par nationalité, les Travailleurs Etrangers rési-
dant dans le Département du Pas-de-Calais

Allemands	124
Américains	22
Autrichiens	135
Belges	23.067
Britanniques	1.768
Bulgares	20
Espagnols	1.722
Illyriens	121
Hollandais	174
Hongrois	1.402
Italiens	12.433
Luxembourgeois	617
Ottomans	3
Polonais	55.164
Portugais	2.563
Roumains	175
Russes	359
Scandinaves	45
Serbes croates	
Slovens	1.220
Suisses	383
Tchéco-Slovaques	6.768
Divers	213

108.498

Poročilo o številu priseljencev v Pas de Calaisu, 1925 (Archives Nationales, Paris, F/7, 13518)

Franciji, kar je bilo odvisno od namenov piscev oz. časa razmišljanj, lahko rečemo, da je bil položaj »tujcev« v Franciji, kot so običajno označevali priseljence, vedno podrejen v odnosu do francoskega delavstva. Tudi položaj priseljencev ni bil enak; odvisen je bil od urejenosti socialnega statusa, doseženega na podlagi meddržavnih sporazumov. Francija in Jugoslavija sta leta 1933 podpisali delavsko konvencijo, ki s strani Francije ni bila ratificirana, tako v škodo naših priseljencev, ki so delali v Franciji, kot tudi povratnikov, kar je bilo posebno boleče v času velike gospodarske krize. Izenačitev z ekonomskimi priseljenci drugih narodnosti in s francoskimi delavci je bila v ospredju delovanja naših izseljencev oz. njihovih predstavnikov. »Boj za konvencijo«, kot so označevali ta prizadevanja, je vključeval pravico do bivanja, enakih delovnih pogojev in plač, enakih socialnih pravic ipd. Ljudskofrontni duh je spomladi 1936 prinesel nov veter tudi v ta boj in mnoge socialne pridobitve te dobe so koristile tudi našim priseljencev. Ohranjena so številna njihova pričevanja, ki govore o ekonomskih in socialnih pridobitvah v času Ljudske fronte.¹⁶ Ko se je 1938 pojavil strah pred ukinitvijo teh pridobitev, npr. 40-urnega delovnika, se je v njihovo obrambo postavil tudi Tomo Brejc.¹⁷

FRANCIJA V ČASU LJUDSKE FRONTE

Nasprotovanje fašizmu in socialna napetost v družbi je v Franciji rodila Ljudsko fronto. To je bilo mogoče samo s spremembo odnosa Sovjetske zveze oz. kominterne do vprašanja sodelovanja komunističnih partij s socialdemokrati in levimi meščanskimi strankami, kar so »dovolili« na VII. kongresu kominterne avgusta 1935 v Moskvi.

Francoska KP je po kongresu v Toursu 1920 ostala v senci levice, ki v dvajsetih letih tudi ni bila močna. Ekonomska kriza leta 1931, krepitev fašizma in v tej zvezi tudi ekstremnih desnih struj v Franciji, poraz Lavalove protiinflacijske politike leta 1935 in povezovanje francoske zunanje politike s Sovjetsko zvezo so pripomogli h krepitvi levice in KP Francije, kar je tudi privedlo do zmage Ljudske fronte leta 1936. Združevala je komuniste, socialiste, neodvisne socialiste, radikale in nekatere manjše organizacije ter dva najpomembnejša sindikata: socialistični C.G.T. (Confédération Générale du Travail) in

komunistični C.G.T.U. (Confédération Générale du Travail Unitaire). Njihov skupni program iz začetka 1936 je bil mnogo bolj izdelan na političnem kot pa ekonomskem področju, hkrati pa so bili od vsega začetka sodelovanja prisotni močni in vase zazrti interesi posameznih strank. Junija 1936 je Leon Blum osnoval vlado, v kateri so komunisti odklonili sodelovanje, kar je pomenilo slabljenje koalicije. Blumova politika nevmešavanja v špansko državljansko vojno je napetosti med socialisti in komunisti še okrepila. Vlade so se menjale, politika Ljudske fronte je vodenela do Daladierevega podpisa na münchenski pogodbi 30. 9. 1938, ki je tudi zunanje označil njen konec. V celoti vzeto: Ljudska fronta v Franciji ni uspela bistveno spremeniti ekonomskih in socialnih temeljev te države, kot tudi ne uspešno organizirati boja proti naraščajočim hegemonističnim težnjam fašističnega bloka.¹⁸

BREJČEVO DELOVANJE V PAS DE CALAISU (1936/37)

Po že omenjenem kongresu kominterne avgusta 1935 se je v začetku leta 1936 sestal osmi kongres KP Francije, ki je potrdil smernice iz Moskve o sodelovanju partije z demokratičnimi silami ostalih barv v skupnem boju proti fašizmu. To usmeritev so sprejeli jugoslovanski komunisti na seji izvršnega komiteja kominterne avgusta 1936, na kateri so sodelovali tudi Gorkič, Kardelj, Tito in Dragotin Gustinčič.¹⁹ Ta ljudskofronta širina je bila tudi osnova delovanja Toma Brejca v Pas de Calaisu.

Mnogi slovenski rudarji, ki so prišli v Francijo sredi dvajsetih let, so bili socialističnih ali komunističnih nazorov. »Želim izreči priznanje celi vrsti naših zavednih rudarjev iz Trbovelj, Zagorja, Hrastnika in Rajhenburga, ki so leta 1924 prišli v Francijo, in se tam takoj povezali s Komunistično partijo Francije in v tujini nadaljevali s tem, kar so v bistvu začeli že v domovini ...« je zapisal Tomo Brejc ob spominu na začetke politične aktivnosti rudarjev v novi domovini.²⁰ Njihova aktivnost v tridesetih letih je našla odmev tudi v Čolakovičevih spominih: »Glede razredne zavesti in borbenosti so prvačili slovenski rudarji, in njihove gospodarske in kulturne organizacije so bile glavna množična osnova našega dela v Franciji, pa tudi opora pri delu centralnega komiteja v Parizu.«²¹ Rudarji so bili

vedno v središču interesa partije, kar nam potrjuje tudi poročilo iz leta 1936: »*Mineri koji su okupljeni u nekoliko rudarskih bazena, jedini su od naših iseljenika koji su grupisani i zato pogodni za organizaciju i povezivanje*«²²

Vpliv nad priseljenci, ki so predstavljali velik del delavstva v tej državi, je bil pomemben tako za KP Francije kot tudi za jugoslovansko partijo. V tridesetih letih si je partija tudi prizadevala pridobiti somišljenike med jugoslovanskimi sezonskimi delavci v Franciji, ki so bili zanjo zanimivi zaradi njihovega vračanja v staro domovino in možnosti prenašanja komunističnih idej.²³ Na prelomu 1935/36 je ponovno zaživela jugoslovanska sekcija pri KP Francije, ki je zamrla po marsejskem atentatu.²⁴ Že junija 1936 je CK KPJ poslal odgovornim članom partije v Pariz direktivo, v kateri je zahteval, da morajo komunisti aktivneje sodelovati v izseljenskem časopisju, zlasti slovenskem, okrepiti zbiranje denarja med izseljenci za žrtve političnega terorja v Jugoslaviji in intenzivirati stike s slovenskimi izseljenci.²⁵ Tudi Čolaković je v poročilu, napisanem v Parizu septembra 1936, ponovno poudaril pomen izseljencev za krepitev komunističnega gibanja hkrati z mislijo, da se z njimi nič ne dela. V Parizu je deloval Emigrantski komite (EMKOM), ki je tudi organiziral delo partijskih inštruktorjev med izseljenci.²⁶

To je bil ravno čas Brejčevega prihoda v Pariz. Ena njegovih prvih zadolžitvev je bil odhod med izseljence v Pas de Calais z nalogo, da idejnopolitično, organizacijsko in številčno utrjuje partijske celice, sestavljene izključno iz Jugoslovancev, ter krepil vodilno vlogo partije v različnih izseljenskih organizacijah in društvih. V tem delu je nasledil Borisa Božiča, čigar aktivnosti v tej pokrajini niso pozitivno ocenili.²⁷ Kljub partijskim nalogam je Tomo Brejc opravljal svoje aktivistično delo z velikim razumevanjem za širše človeške probleme in ni bil samo kolešček v partijskem stroju.

V publicistiki se večkrat poudarja aktivnost marksistično usmerjenih slovenskih rudarjev v severni Franciji in zlasti v departmaju Pas de Calais.²⁸ Po enem viru je bilo v tej pokrajini pred drugo svetovno vojno 130 jugoslovanskih komunistov, po drugem jih je bilo marca 1936 »le« 32.²⁹ Ne glede na točnost številke lahko trdimo, da je bila marksistična aktivnost med izseljenci v Pas de Calaisu živahna, kar nekateri povezuje-

jo z izseljenskim valom »zavednih« rudarjev iz Zasavja, ki so morali zapustiti domovino zaradi neuspešnih stavk po letu 1923, drugi pa pripisujejo več zaslug partijskim inštruktorjem in njihovem delu med njimi.

Ob Brejčevem prihodu v Pas de Calais septembra ali oktobra 1936 je tu že delovalo Pokrajinsko vodstvo KP Francije - jugoslovanske narodnosti, večkrat označeno v virih kot Pokrajinski komite za Pas de Calais. Pri svojem delu je bil Brejč odgovoren tako temu komiteju kot tudi jugoslovanskemu partijskemu vodstvu v Parizu. V biografijah mnogih komunistov povratnikov iz Pas de Calaisa (1946), ki se hranijo v Zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani, je ta čas označen kot doba utrditve partije in mnogi izseljenci so ravno takrat vstopili v KP Francije. Koliko je bilo to rezultat Brejčeve aktivnosti, ne vemo, saj je bil to tudi čas vrhunca ljudskofrontnega gibanja in z njim povezanega svobodnejšega odločanja tudi slovenskih izseljencev o vključevanju v politično dejavnost. Izseljenske biografije pa izpričujejo veliko spoštovanje do Brejca in njegovega dela, omenjajo njegova predavanja na političnih večerih: o evoluciji, razvoju boljševizma, o organizacijskih vprašanjih itd. Znal se je tudi človeško približati ljudem, ki jih je kot izseljence težilo domotožje in želja po vrnitvi. *»Tako so mi pripovedovali izseljenci sami v Pas de Calaisu, ko smo se v megleni in mračni zimi 1936/37 ob večerih zbirali okrog razžarjenih šteditnikov.«*, se je spominjal Brejč.³⁰

Zaradi napol ilegalnega delovanja je premalo znano delo izseljencev-komunistov v različnih rudarskih in drugih industrijskih centrih Francije, ki so delovali na terenu ob svojem vsakodnevnem delu in v različnih političnih klimah, za katere lahko v celoti rečemo, da tujcem niso bile nikoli preveč naklonjene. Navedimo primer pomoči izseljencev pri prenosu partijske literature v staro domovino. V drugi polovici maja 1937, ko je Brejč že zapustil Pas de Calais, je prišel v Pariz tudi Edvard Kardelj. S seboj je prinesel gradivo ustanovnega kongresa KP Slovenije. To gradivo so razmnožili in izseljenci so pomagali pri njegovem prenosu v Slovenijo. Julija 1937 je predstavnik CK KPJ poklical Brejca na razgovor; po Brejčevih spominih ga je nagovoril: *»... ti si živel med izseljenci, poznaš ljudi, povej kakšno je tvoje mišljenje: ali bi mogli nekaterim najboljšim, ki to leto gredo na dopust v rojstne kraje zaupati, da bi vzeli s*

seboj nekaj v inozemstvu natisnjenega materiala iz ustanovnega kongresa KPS.«³¹ Brejc mu je zatrdil, da rojakom lahko zaupa in je s pomočjo Avgusta Stibila iz Pariza oskrbel prevoz materiala v severno Francijo, od koder so ga dopustniki brez težav prenesli v staro domovino.

Omenili smo, da si je partija prizadevala za odločujoč vpliv v vseh ljudskofrontnih organizacijah, tako tudi sindikalnih. Po združitvi socialističnega in komunističnega sindikata v enoten C.G.T. (marca 1936) je naraslo zanimanje za vključevanje vanj tudi pri jugoslovanskih priseljencih. Privlačnost včlanjenja so spodbujali uspehi, kot so: 40-urni delavnik, plačan dopust, prenehanje šikaniranja rudarjev po jamah, povišanje plač ipd.³²

Slovenski delavci v Lensu, 1937 (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU)

Še na prehodu 1935/36 se je partijsko delo prepletalo s sindikalnim tudi v organizacijskem smislu, razen v Pas de Calaisu, kjer je že delovala posebna sindikalna skupina, ki je štela 52 rudarjev socialističnega sindikata C.G.T. in 41 članov komunističnega C.G.T.U.³³ Leta 1936 je bila ustanovljena sindikalna Zveza jugoslovanskih oziroma slovenskih rudarjev v severni Franciji, ki se je imenovala tudi Jugoslovanska sindikalna zveza (Fédération Syndicale Yougoslave), s sedežem v Lensu. Podružnice je imela v krajih: Liévin, Bruay, Sallaumines, Carvin, Wingles, Vendin le Vieil, La Machine, Grand Combe, Ales (Gard). Slovenske sindikalne sekcije so se ustanovljale tudi v drugih krajih Francije (Charbonnier, La Blaquier, Bergoide, Graissessac itd.).³⁴ Večina podružnic je le bila v Pas de Calaisu. Na občnih zborih na prelomu 1936/37 so ugotavljali, da je od okoli 1000 rudarjev slovenske in hrvaške narodnosti v tej pokrajini le polovica organiziranih v sindikalne sekcije, zato je bila sprejeta parola: z novim letom 1937 vsi v narodnostne sekcije C.G.T. Nekateri jugoslovanski delavci so bili vključeni tudi v francoske sekcije, npr. v Douaiju, Gravelinesu in drugod, saj, kot je ugotavljal **Glas izseljencev**: *»Da so interesi naših delavcev istotako zavarovani v naših sekcijah kot v francoskih.«*³⁵ Ta internacionalistična miselnost o skupnih ciljih vseh delavcev je bila izražena tudi decembra 1938, ko so se jugoslovanske sindikalne sekcije povezale s češkoslovaškimi v skupno zvezo, češ da je vsem skupen boj za pravice delavskega razreda.³⁶

V času svojega bivanja v Pas de Calaisu je Brejc obiskal vse sindikalne podružnice, deloma je imel stike tudi s podružnicami v departmaju Nord. Sestajal se je z vodilnimi sindikalisti, govoril na njihovih zborovanjih in proslavah, npr. ob razvitju sindikalne zastave v Bruayu in Sallauminesu ipd. Delovati je moral proti težnjam naturaliziranih Slovencev, ki se niso hoteli vključiti v izseljenske aktivnosti, kar je bilo obsojano z vidika slabitve delavske enotnosti in izseljenskega gibanja v borbi za konvencijo.³⁷ Svoje delo v tem departmaju je kasneje ocenil: *»Vodstvo sindikatov je prešlo v Partijske roke!«*³⁸

Med Brejčevimi nalogami v Pas de Calaisu je bila tudi skrb za »pravilen razvoj in delo« Jugoslovanske delavske podporne jednote (JDPJ).³⁹

Slovenski izseljenci so se začeli že zgodaj združevati v pod-

pornih društvih s kulturnimi, prosvetnimi, športnimi in družabnimi prvinami. Svetovnonazorska in stanovska pripadnost sta opredeljevali delo vseh društev, vsem pa je bila skupna ideja samopomoči, dajanja podpor prišlekom, bolnim, prizadetim v nesrečah in drugim. Poleg društev sv. Barbare (zaščitnice rudarjev) in bratovščin Živega rožnega venca, ki so bili pod vplivom cerkve in krščanskih socialnih idej, je bila v Pas de Calaisu izredno močna JDPJ kot društvo rudarjev socialističnih ali komunističnih nazorov, ki so prišli iz Jugoslavije; v društvih sv. Barbare so bili včlanjeni, vsaj v zgodnjem obdobju, predvsem rudarji, ki so po prvi svetovni vojni prišli iz Vestfalije. Ime JDPJ so prevzeli po poimenovanju podobnih društev slovenskih izseljencev v ZDA. Prvi sestanek je bil že konec septembra 1928. Sprva je bila podporna jednota mišljena samo za območje Lensa, imenovala naj bi se Slovensko podporno društvo Lens, vendar so pravila dopuščala vključevanje članov z vseh koncev Francije. Ob desetletnici delovanja JDPJ je njen glavni tajnik Franc Močilnikar s ponosom zapisal, da je njen vpliv čutiti po vsej državi, čeprav mnoga društva zaradi geografske oddaljenosti delujejo popolnoma samostojno.⁴⁰ Ves čas je bila pod vplivom levih političnih usmeritev in tudi vodilni člani Osrednjega odbora so bili člani KP Francije in člani komunističnega sindikata C.G.T.U. Društvo je dobilo nov polet z zmago Ljudske fronte, ko se je 260 članov vključilo v boj za socialno konvencijo, okrepitev društvenega delovanja na podpornem, vzgojnem, prosvetnem in kulturnem področju (znana sta npr. bila njihov pevski zbor Ivan Cankar, knjižnica v Lensu s fondom čez 500 knjig ipd.) in za pridobitev slovenskega učitelja: »Iz Slovenije smo dozdaj dobivali samo duhovnike ... nismo pa dobili učiteljev, ki bi poučeval naše otroke materinega jezika ... Res je težko, ko domači kraj pozna samo naše Franke ...«⁴¹ V **Glasu izseljencev** so pozivali: »Izseljenci v Franciji, Belgiji, Holandiji, Luxemburgu! Ustanovite svojo Jednoto kakor naši sodrugi v Pas de Calaisu!«⁴²

Jugoslovanska partija, in tudi Brejč, je v začetku dvomila o potrebnosti tega društva ob obstoječih sindikalnih in terenskih organizacijah Ljudske fronte. Brejčev začetni dvom je razblinil njegov vpogled v delovanje društva in začel se je zavzemati za krepitev in širjenje vpliva JDPJ. Da so v tem času še vedno obstajale ozke ideološko obarvane ideje o razbijanju vseh orga-

nizacij, ki so izstopale iz obstoječega videnja organiziranosti delavskega razreda in vključitev njihovih članov v obstoječe ljudskofrontne pod nadzorom komunistične partije, nam dokazuje direktiva Tomu Brejcu o takojšnjem razpustu JDPJ, ki jo je dobil februarja ali marca 1937 od Komisije za priseljence pri CK KP Francije. Brejc je okleval in pisno vprašal odpošiljatelja o pravilnosti te odločitve. Odgovor konec aprila 1937 je bil jasen: takojšnja izvršitev direktive in vrnitev v Pariz. Brejc direktive ni upošteval; 1. maj je praznoval še v Pas de Calaisu, nato pa se je vrnil v glavno mesto Francije. Po povratku je dobil potrditev, da direktiva ni bila pravilna, ker je ni potrdilo vodstvo KP Francije, vendar mu je bilo zagroženo s partijsko kaznijo zaradi neposlušnosti.⁴³ Ob desetletnici JDPJ, oktobra 1938, je prisostvoval proslavi v Lensu tako v imenu Društva izseljencev iz Jugoslavije v Parizu kot tudi v imenu partijskega vodstva. To je bila potrditev njegove pravilne odločitve o nerazpustu JDPJ spomladi 1937.

Pravo sliko o politični dejavnosti med izseljenci v Franciji v drugi polovici tridesetih let bomo dobili šele po analizi delovanja tako jugoslovanskih konzularnih predstavništev kot tudi vseh izseljenskih društev in organizacij. Glede prvih so se v **Glasu izseljencev** vrstili ostri napadi na njihove akcije v Franciji, saj so v delu teh predstavništev videli samo izvajanje delavskemu razredu in komunističnemu gibanju sovražne politike. Blizu tem krogom je bil Savez jugoslovenskih radnika (kasneje imenovan Nacionalni Savez Kraljevič Andrej), ustanovljen 1933, ki je v Amneville (Moselle) izdajal mesečnik **Glas jugoslovenskih iseljenika** (1934-39). Zagovarjal je geslo Za domovino in kralja ter ob podpori konzulatov v Metz, Lillu in Marseillu ter ambasade v Parizu krepil unitaristično jugoslovansko misel med izseljenci v Franciji. Na napade so odgovarjali s svojo širino in zvestobo Jugoslaviji: »V našem Savezu so organizirani jugoslovanski izseljeni delavci v Franciji v katerega ima pristop vsak Srb, Hrvat in Slovenec, vsak rimokatoličan, pravoslavni in musliman, kateri priznava bratsko enakopravnost naše skupne Domovine Jugoslavije in ni opredeljen v črno žute, rudeče ali pa ustaške vrste...«⁴⁴ Slovenski vpliv v Savezu jugoslovenskih radnika ni bil majhen, saj je bil njegov prvi predsednik in kasneje tudi prvi častni predsednik Anton Glavnik. Obdobje Ljudske fronte so smatrali za »izvanredno

politično stanje v Franciji«. Izseljencem so priporočali nevmešavanje v politično življenje in jih svarili pred »*nelojalno propaganda gotovih jugoslovenskih elementov...*«⁴⁵ ter opozarjali, »*da se strogo čuvajo vsakega nepoštenega in političnega delovanja med našimi delavci...*«⁴⁶ Sodelovanje z drugače mislečimi pa so pogojevali z ljubeznijo do »*Kralja*« in »*Ujedinjene Jugoslavije*«. Strupenost proti komunističnim »*agentom*« in njihovemu »*razdiralnemu*« delu med izseljenci se je v glasilu stopnjevala do zadnje številke leta 1939.

Brejčevno sodelovanje s katoliškimi društvi je potekalo v ljudskofrontnem duhu. Društva sv. Barbare so delovala na temelju krščanskih socialnih idej. V Pas de Calaisu so bila ta društva v Liévinu (1924-), Bruayu (1924-), Sallauminesu (1925-), Vendin le Vieilu (1930-) in drugod. Iz **Glasa izseljencev** je razviden odnos do teh društev oz. vere na splošno. Marsikdaj so ostro reagirali proti člankom v **Rafaelu** in na delovanje izseljenskih duhovnikov v Franciji. Včasih so bile te reakcije ostrejšje, drugič v ljudskofrontnem duhu strpnejše, kot npr.: »*Mi smo za skupen nastop vseh socijalistov, komunistov, katoličanov, za boljše življenje delavstva, za mir proti fašizmu in kapitalizmu...*«⁴⁷ Strpnejše gledanje je prihajalo tudi s strani samih katoličanov: »*V Franciji smo katoličani z ostalim delavstvom v C.G.T. brez da bi nam to škodovalo... Nepravilno je to, da nekateri duhovniki proglašajo C.G.T. za komunistično organizacijo, da bi s tem dosegli izstop katoličanov iz nje in jo s tem slabili.*«⁴⁸ Že avgusta 1936 je vodstvo JDPJ navezalo stik z društvom sv. Barbare (verjetno v Lensu), da bi dosegli enotnost in skupno delovanje glede:

1. ratifikacije delavske konvencije med Francijo in Jugoslavijo,
2. ureditve pravnega statusa izseljencev vseh narodnosti v Franciji,
3. skupnih nastopov pri manifestacijah francoskega naroda proti vojni in fašizmu,
4. širjenja izseljenskega in delavskega tiska,
5. kulturno - prosvetnih akcijah,
6. akcij, ki so jih vodili izseljenci drugih narodnosti.⁴⁹

Društvo sv. Barbare teh predlogov ni sprejelo, čeprav jih je toplo pozdravilo. Po Brejčevem prihodu so se stiki nadaljevali. Zapisal je, da je pridobival ljudi, »*ki so bili člani izseljenskega klerikalnega Društva sveta Barbara...*«⁵⁰. Žal iz dosegljivih

virov nisem dobil otipljivejših podatkov o odzivnosti, razen drobcev o vstopanju nekaterih članov v enotni sindikat C.G.T. in o podpori posameznih društev sv. Barbare republikanski Španiji. Vedeti moramo, da so bili ideološki oziroma svetovno-nazorski prepadi globoki tudi med slovenskimi priseljenci v Franciji. Vsakdanje tegobe in tudi družabne prireditve pa so jih marsikdaj združevale ne glede na nazorske razlike.

Med društvi, ki so delovala v Pas de Calaisu pozimi 1936/37, najdemo tudi slovensko sekcijo društva Prijateljev Sovjetske Unije, ki je npr. 26. 12. 1936 organizirala že enajsti večer s predavanji in kulturnim programom. Predavanju o pomenu Francije in Sovjetske zveze pri utrjevanju svetovnega miru (v francoščini in slovenščini) so sledile otroške deklamacije in ples. Zbrali pa so tudi 325 frankov za žrtve belega terorja v Jugoslaviji.⁵¹

V Pas de Calaisu je bilo živahno tudi žensko in mladinsko gibanje. V Lensu in Sallauminesu sta delovali društvi Proti vojni in fašizmu, ki sta se izkazali v pomoči jugoslovanskim prostovoljcem v Španiji s pošiljanjem paketov, pisem, Cankarjevi četi so darovale četno zastavo ipd.⁵² Tomo Brejc je pomagal organizirati žensko protifašistično gibanje, kar je bilo v duhu pisma člana kominterne Ivana Gržetiča začasnemu vodji CK KPJ v Parizu Milanu Gorkiću 15. 3. 1937, da mora partija posvečati več pozornosti ženskemu gibanju za mir in proti fašizmu.⁵³

Glede mladine je bil Brejc bolj skeptičen, saj je bila jugoslovanska rudarska mladina pod močnim vplivom francoskega mladinskega vodstva v Pas de Calaisu, ki pa po njegovem mnenju ni dobro delalo. Ni pa natančneje opredelil slabosti tega dela.⁵⁴

VRNITEV V PARIZ IN PREVZEM NOVIH NALOG (1937-39)

Po povratku v Pariz maja 1937 je postal član Komisije za priseljence pri KP Francije, do septembra 1939 je bil tudi sekretar Zveze kulturnoprosvetnih in podpornih društev izseljencev iz Jugoslavije v Parizu. Povezanost z ekonomsko emigracijo oz. njenimi problemi je bila pri Brejčevem delu v Franciji stalna, čeprav je opravljal tudi vrsto nalog v okviru partije.

Po Titovem odhodu v domovino marca 1938 je postal član skupine, ki je vodila »partijski punkt« v Parizu s sedežem v knjigarni Horizonti; vodja je bil Lovro Kuhar. Za delo med študenti je skrbel Boris Kidrič, Zdenko Reich je vodil patronate, Tomo Brejc in Ivan Krndelj pa sta bila odgovorna za zadeve ekonomske emigracije in **Glas izseljencev**.⁵⁶ Brejc je bil od vsega začetka na Titovi strani in je v boju proti frakciji našemu julija 1939 preprečil poskus ustanovitve njihove tiskarne v Pas de Calaisu.⁵⁶

Najvidnejši rezultat Brejčevega dela je **Glas izseljencev**, ki ga je kot glavni urednik prevzel maja 1937. Pred njim ga je urejal Dušan Kveder.⁵⁷ *List izseljeniških organizacij v Franciji in Belgiji*, kot je bil njegov podnaslov v tem času (leta 1938 se je podnaslov spremenil v *List izseljencev iz Jugoslavije v Franciji in Belgiji*), je kot ljudskofrontno glasilo pod partijskim vodstvom objavljalo članke o dogajanjih v stari domovini, o politični situaciji po svetu - predvsem o nevarnosti fašizma - in o nalogah slovenskih izseljencev v Franciji in Belgiji. Od 800 naročnikov maja 1937 je njihovo število naraslo na 3200 v letu 1938, tako da se je glasilo vzdrževalo samo. Že v drugi polovici tega leta pa so se pojavile finančne težave, ki so jih reševali z nabiralnimi akcijami za tiskovni sklad in s prodajo reklamnih razglednic. Od srede avgusta do srede septembra 1938 je bil organiziran tudi propagandni mesec za **Glas izseljencev**. Kriza Ljudske fronte v Franciji je pomenila tudi krizo lista, ki ni našel širše povezanosti z ljudmi, razen v Pas de Calaisu. V glasilu so pisali mnogi znani komunisti: Boris Kidrič, ki je kot član redakcije napisal več uvodnikov, Lovro Kuhar in drugi. Še kot partijski inštruktor v Pas de Calaisu je vanj dopisoval tudi Tomo Brejc. Čeprav je bilo vodenje glasila trdno v partijskih rokah, je uredništvo večkrat opozarjalo na širino glasila: »Mi smo zelo daleč od namena, da bi Glas uganjal kakršnokoli strankarsko politiko. Glas želi biti res 'glas' prav tako socialističnih kakor komunističnih, prav tako katoliških kakor drugih izseljencev. Naš Glas je 'glas enotnosti'.«⁵⁸

Brejc je dobro poznal in kasneje analiziral delovanje KP Francije v času Ljudske fronte. Nevključenost komunistov v prvo Blumovo vlado je imela posledice za utrjevanje Ljudske fronte. Že kot partijski inštruktor v Pas de Calaisu je skupaj z inštruktorji izseljencev drugih narodnosti opozarjal pokrajini-

skega predstavnika KP Francije v Lensu na neenotnost in organizacijsko ter politično slabljenje njenega vpliva med ljudmi. V analizah je bil kritičen do KP Francije. Očital ji je mlačnost, premajhno borbenost in neobvladanje spontanosti francoskega delavstva v letih 1936-38. Za čas padca prve Blumove vlade junija 1937 je zapisal: »*Takrat sem prvič v praksi spoznal, da mora množično revolucionarno gibanje delavcev iti samo naprej, da nikakor ne sme obstati, da ga mora partijsko vodstvo kanalizirati in da se mora razvijati samo naprej. Spoznal sem, da mora biti delavsko gibanje v stalni ofenzivi ter sposobno zadržati in razvijati borbeni duh množic.*«⁵⁹

V okviru francoske Ljudske fronte je deloval tudi Center zvez ekonomskih emigracij v Parizu (Centre de Liaison des Travailleurs Immigrés à Paris), ki je bil neke vrste predstavništvo vseh priseljencev in hkrati zaščitnik njihovih interesov. Tomo Brejc je bil član glavnega odbora, julija 1938 tudi eden od jugoslovanskih delegatov na kongresu, sodeloval pa je tudi na njegovih plenarnih sejah od zime 1937/38 do srede 1939.⁶⁰ Bil je tudi član glavnega odbora Društva izseljencev iz Jugoslavije v Parizu, ki je imelo kar 6 pokrajinskih odborov in 76 sekcij z okoli 6000 člani.⁶¹

Po povratku v Pariz je postal tudi predstavnik jugoslovanskih izseljencev v C.G.T. oz. član njegovega zaupniškega sveta v prvi polovici 1938. Vanj ga je postavila Komisije za priseljenke pri CK KP Francije. V tem zaupniškem svetu so bili predstavniki izseljencev komunistov vseh tujih narodnosti v Franciji in na njihovih sejah je bil vedno prisoten eden od članov CK KPF. Brejc je o sejah redno poročal Lovru Kuharju.⁶²

V začetku marca 1938 se je udeležil I. kongresa Zveze jugoslovanskih sindikalnih sekcij v Pas de Calaisu, ki je poslal kongresu francoske rudarske zveze C.G.T. posebno resolucijo, ki jo je podpisal Tomo Brejc. V njej so zahtevali ratifikacijo konvencije med Francijo in Jugoslavijo, ki je že šesto leto ležala v francoskem parlamentu. Novembra 1928 je sodeloval tudi na kongresu C.G.T. v Nantesu, ki je bil prvi kongres enotnega sindikata po združitvi leta 1936 v Toulousu, istega leta pa se je kot gost udeležil kongresa gradbenih delavcev Francije v Parizu.

Na kongresu Mednarodne organizacije za pomoč revolucio-

narjem leta 1932 so sprejeli sklep o ustanavljanju organizacij Rdeče pomoči, ti. patronatov med ekonomskimi emigranti širom po svetu. Te organizacije so delovale med izseljenci v ZDA, Kanadi, Južni Afriki, Avstraliji, evropskih državah in drugod. Zbirale so denar za pomoč revolucionarjem in političnim jetnikom v Jugoslaviji. V Parizu je delovala močna centrala Ljudske pomoči, nekdanje Rdeče pomoči, ki je poleg Komiteja za amnestijo in Lige za človekove pravice spremljala usodo političnih obsojencev v Jugoslaviji. Izdajala je list z naslovom **Protiv Glavnjače**.⁶³

Že v času delovanja v Pas de Calaisu je bil Brejc zadolžen za spremljanje aktivnosti jugoslovanske sekcije Rdeče pomoči v tej pokrajini, ki je bila ustanovljena že leta 1932. Poleg zbiranja denarja je ta organizacija izvedla več protestnih akcij proti preganjanju in mučenju komunistov v jugoslovanskih zaporih in kaznilnicah. V pokrajini so bili delavni tudi po njegovem odhodu v Pariz. Kot primer navedimo poročilo Odbora izseljeniške pomoči v Parizu o zbranem denarju v Franciji od 1. junija do 30. septembra 1938:

Pas de Calais (Lens, Sallaumines, Carvin, Liévin)	1457.25 F
St. Etienne (Loire)	72.00 F
Charbonniere les Mines	45.00 F
Pariz	207.31 F

V Pas de Calaisu zbrana vsota potrjuje izredno aktivnost tamkajšnjih izseljencev tudi pri zbiranju pomoči.⁶⁴

V Parizu je bil Brejc član glavnega odbora izseljenske Ljudske pomoči, ki so ga poleg njega sestavljali še »nek« književnik iz Zagreba, ki je živel v Parizu, rudar Rudi Krese iz Pas de Calaisa in Lovro Kuhar, ki je bil vodja odbora in odgovoren za delovanje patronatske organizacije med jugoslovanskimi izseljenci v Franciji.⁶⁵ Delovno področje tega odbora je vključevalo vse evropske države, kjer so živeli jugoslovanski izseljenci.⁶⁶ Tomo Brejc je bil pomožni blagajnik francoske Ljudske pomoči in je prejemal in izplačeval tedenske podpore političnim emigrantom iz Jugoslavije. Junija 1937 je bil delegat na kongresu francoske Ljudske pomoči v Parizu. **Glas izseljencev** je decembra 1938 objavil apel francoske Ljudske pomoči za dodatno zbiranje denarja v pomoč številnim političnim beguncem, ki so prihajali v Francijo. Sklep jugoslovanskih patronatskih organizacij o enodnevnem zbiranju denarja v ta namen so podkrepili

z mislijo: »Odbor naše izseljenske pomoči v Parizu je sklenil odzvati se tej prošnji, saj je bila prav francoska ljudska pomoč tista, ki je dolga leta in še danes nudila pomoč in vzdrževala številne politične jetnike iz Jugoslavije, ki so preganjani radi svojega političnega prepričanja, morali iskati gostoljubja v Franciji.«⁶⁷

Republikanski Španiji so priskočili na pomoč tudi Jugoslovani, 1700 po številu, od teh nad 700 iz Jugoslavije, ostali pa so prišli z vseh koncev sveta (na preglednem grafikonu iz taborišča Girs v Franciji, kjer so bili leta 1939 zaprti pribežniki iz Španije, so npr. zapisali in narisali od kod so prihajali jugoslovanski prostovoljci v Španijo: iz Jugoslavije 55 odstotkov, Francije 29 odstotkov, Belgije 8 odstotkov, Češkoslovaške republike 5 odstotkov, Argentine 1 odstotek, Italije 1 odstotek in Avstrije 1 odstotek).⁶⁸ Med Brejčevimi zadolžitvami še v Pas de Calaisu je bila tudi agitacija za odhajanje prostovoljcev v Španijo ter organizacija zbiranja materialne pomoči jugoslovanskim prostovoljcem in njihovim družinam. Po njegovih besedah so vodilni člani KP Francije za Pas de Calais večkrat trdili: »da smo Jugoslovani v tem pogledu na prvem mestu, nam pa so sledili Italijani, Ukrajinci, Slovaki, Bolgari in drugi.«⁶⁹ Iz tega departmaja je odšlo na španska bojišča 18 prostovoljcev; od teh jih je osem izgubilo življenje.⁷⁰ Zbiranje materialne pomoči je bila pomembna oblika sodelovanja izseljencev v tej vojni. Zbrani material so pošiljali v Španijo po Komiteju za pomoč republikanski Španiji, legalni organizaciji v Parizu, v kateri so imeli tudi Jugoslovani svojega predstavnika. Po Brejčevih ocenah - sam je nekaj časa vodil blagajno oz. fond za pomoč španskim borcem iz Jugoslavije - je bila vrednost vseh podpor, ki jih dali naši izseljenci v Franciji, najmanj četrta milijona frankov.⁷¹

ZAKLJUČEK

Z naraščanjem reakcije in bližajočo se nevarnostjo vojaškega spopada se je v letu 1939 aktivnost slovenskih izseljencev v javnem življenju zelo zmanjšala. Niso bili redki klici v **Glasu izseljencev**, kot ga je marca 1939 verjetno zapisal Tomo Brejc: »K višku glave! Proč z omahovanjem in malodušnostjo! Vršimo naše delo v delavskem pokretu z vztrajnostjo in veseljem

*zavednih delavcev. Časi v katerih živimo zahtevajo to od nas!*⁷²

V celoti lahko rečemo, da so se slovenski izseljenci, posebno rudarji socialističnih in komunističnih nazorov, aktivno vključili v ljudskofrontno aktivnost v Franciji v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno. Niso bili samo pasivni opazovalci dogajanj, ampak so se prizadevali za ohranitev ekonomskih in socialnih pridobitev ljudskofrontnega obdobja, s prostovoljci in materialno pomočjo pomagali republikanski strani v španski državljanski vojni, nudili zatočišče partijskim ilegalcem, ki so delovali v Franciji, izražali pripravljenost braniti novo domovino pred naraščajočo nevarnostjo fašizma, zato ni presenetljivo, da so se mnogi borili v vrstah francoskega odporiškega gibanja med drugo svetovno vojno.

OPOMBE

- * Tomo Brejc (Dolenji Novaki 1904 - Ljubljana 1964). Predvojni komunist (1929 je postal član KP Avstrije), zapornik v Sremski Mitrovici, ustanovitelj Zveze gradbinskih delavcev Slovenije in organizator stavke gradbeniških delavcev (1936) je bil po izgonu v Avstrijo s strani CK KPJ poslan v Francijo. Po vrnitvi novembra 1939 je opravljal partijske naloge v Zasavju, med NOB pa na Gorenjskem in Primorskem. Po osvoboditvi je bil tudi republiški in zvezni poslanec ter član slovenske vlade. (glej geslo: Brejc, Tomo-Pavle, Enciklopedija Slovenije 1, Ljubljana 1987, str. 365-366)
- 1. Tomo Brejc, Kako so pred desetimi leti potekale priprave za ustanovitev Slovenske izseljenške matice, Rodna Gruda VIII, april 1961, str. 77
- 2. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Arhivsko-dokumentacijska zbirka, Francija, arh. enota 188; Tomo Brejc, Kako so pred desetimi leti potekale priprave za ustanovitev Slovenske izseljenške matice, Rodna gruda VIII, april 1961
- 3. Splošni podatki o delovanju Toma Brejca med izseljenci so iz dveh virov: Zgodovinski arhiv CK ZKS, Mapa življenjepisov, Tomo Brejc, Anketni list in lastnoročno pisan živ-

- ljenjepis, 5. 9. 1946 (v nadaljevanju ZA CK ZKS, MŽ) in Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Osebna zbirka Toma Brejca (v nadaljevanju A IZDG, TB)
4. Rodoljub Čolaković, Pripoved o neki generaciji, 3. knjiga, Ljubljana 1972 (v nadaljevanju Čolaković); [A. Javor] Boris Kidrič, Boj francoskega naroda, Sodobnost VI, št. 7-8, str. 345-353; Fadil Ekmečić, Poslednjih sto godina Jugoslovena u Francuskoj / La présence Yougoslave en France depuis 100 ans, Paris 1981
 5. Mira Kolar-Dimitrijevič, Odnos KPJ prema jugoslavenskoj radničkoj emigraciji u međuratnom razdoblju, Časopis za suvremenu povijest XVI, 1984, št. 2, str. 65-83; ista, Djelovanje jugoslovenskih komunista među radničkom emigracijom zapadne Evrope u međuratnom razdoblju, Migracijske teme IV, Zagreb 1988, št. 1-2, str. 5-12; Čolaković, str. 55, 75, 121
 6. Janko Jankovič, Našim v Franciji gre vedno slabše, Naše duhovno življenje, Buenos Aires, št. 48, 28. 4. 1934
 7. La France et les Français, Encyclopedie de la Pleiade, 1972, str. 1323; Michel-Louis Levy, Les étrangers en France, Population et société, juillet-août 1980, no. 137; Fernand Braudel, L'identité de la France II, Les hommes et les choses, Paris 1986, str. 186; Pierre Pierrard, Histoire du Nord, 1978, str. 377 in nasl.
 8. O priseljevanju Slovencev v Francijo sem uporabljal: Alenka Bogovič-Borut Cajnko, Slovenci v Franciji, Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, št. 12, Ljubljana 1983; Miha Marinko, Moji spomini, Ljubljana 1971, str. 55-60; Slava Lipoglavšek-Rakovec, Slovenski izseljenci, Geografski vestnik XXII, 1950, str. 3-60 (v nadaljevanju Lipoglavšek); Andrej Gosar, Obseg, vzorčnost in karakteristika slovenskega izseljevanja v tujino, Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije, Zagreb 1978; Marie Pislar, Yougoslaves en France entra les deux guerres, Paris 1975, tipkopis (v nadaljevanju Pislar)
 9. Lipoglavšek, str. 34
 10. Ibid., str. 34
 11. Glas jugoslovenskih iseljenika IV, št. 7, 15. 12. 1937 (v nadaljevanju GJI)
 12. Glas iseljencev III, št. 15, 2. 8. 1938 (v nadaljevanju GI)

13. Franc Bren, Slovenci v inozemstvu, Slovenci v desetletju 1918-1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana 1928
14. Janko Jankovič, Našim v Franciji gre vedno slabše, Naše duhovno življenje, Buenos Aires, št. 48, 28. 4. 1934
15. Lipoglavšek, str. 44-47
16. Anton Škruba, Slovenski rudarji v Merlebachu-Freymingu, Slovenski izseljenski koledar 1958
17. GI III, št. 17, 2. 9. 1938, V obrambo 40-urnega delavnika (podpisan Tomo)
18. Histoire de la France contemporaine, Tome V, 1789-1980, Editions Sociales, Paris, 1980; Grand Larousse Encyclopédique 3 in 5
19. J. Broz Tito, Zbrana dela 3, 4 in 5 knjiga, Ljubljana 1979; Mira Kolar-Dimitrijevič, Djelovanje jugoslavenskih komunistov medu radničkom emigracijom zapadne Evrope u meduratnom razdoblju, Migracijske teme, Godina 4, broj 1-2, svibanj 1988, str. 6
20. A IZDG, TB, arhivska oznaka 1/6, Taktika in strategija Komunistične partije Francije v času Ljudske fronte (v nadaljevanju A IZDG, 1/6)
21. Čolaković, str. 73
22. ZA CK ZKS, IB 14, Izveštaj o radu centralne jugoslovanske sekcije KPF za drugo polugodje 1935 i dva prva meseca 1936 (v nadaljevanju ZA CK ZKS, Izveštaj), str. 4
23. ZA CK ZKS, KI, Pismo CK KPJ sekretariatu KPF, 1.2.1939
24. ZA CK ZKS, Izveštaj
25. ZA CK ZKS, KI, Pismo Vladi u Pariz, 2. 6. 1936
26. ZA CK ZKS, KI, Poročilo Rudija iz Pariza, 21. 9. 1936
27. A IZDG, TB, 1/6; ZA CK ZKS, MŽ
28. Mila Šenk, Slovenski delavci v Pas de Calaisu, Slovenski koledar 1980, str. 215-221; Tomo Brejc, Kako smo leta 1937 praznovali osmi marec V Pas de Calaisu (Severna Francija), Naša žena XXI, 1961, št. 2, str. 36
29. Zgodovina ZKJ, Ljubljana 1986, str. 130; Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Arhivsko-dokumentacijska zbirka, Francija, a.e. 181
30. Tomo Brejc, Slovenski izseljenci v Franciji, Tovariš 1952, št. 52
31. A IZDG, TB, fasc. 1, Kako je prišel v Slovenijo material I. kongresa KPS

32. Jean-Daniel Reynaud, Les syndicats en France, Tome I, Editions du Seuil, 1975; Branislav Dedič, Sindikalni pokret Francuske, Beograd 1964
33. ZA CK ZKS, IB/14, str. 6
34. Pislar, str. 86
35. GI III, št. 6, 17. 3. 1938
36. GI III, št. 24, 17. 12. 1938
37. GI II, št. 2, 15. 2. 1937, »Iz Pas de Calaisa«
38. ZA CK ZKS, MŽ; Mila Šenk, Slovenski delavci v Pas de Calaisu - Jugoslovanske podporne, sindikalne in politične organizacije v Pas de Calaisu v Franciji od 1924 do 1945 Slovenski izseljenski koledar 1980, str. 217
39. A IZDG, TB, 1/7, Jugoslovanska Podporna Jednota v Pas de Calaisu - Francija (v nadaljevanju 1/7)
40. GI III, št. 18, 17. 9. 1938
41. GI I, št. 37, december 1936
42. GI III, št. 18, 17. 9. 1938
43. A IZDG, TB, 1/7; Mila Šenk, Slovenski delavci v Pas de Calaisu, Slovenski izseljenski koledar 1980, str. 216
44. GJI III, št. 7, 1. 2. 1936
45. GJI IV, št. 3, 15. 5. 1937, »Rezolucija«
46. GJI IV, št. 5, 15. 9. 1937
47. GI III, št. 13, 2. 7. 1938, »Hettange-Grande (Moselle)«
48. GI III, št. 13, 2. 7. 1938
49. GI III, št. 19, 2. 10. 1938, »Podporne Jednote in izseljenske organizacije«
50. A IZDG, TB, 1/6
51. GI II, št. 2, 15. 2. 1937, »Iz Pas de Calaisa«
52. Marjan Drnovšek, Slovenske izseljenke iz Pas de Calaisa (Francija) in španska državljanska vojna, Slovenski koledar 1989, str. 105-108
53. ZA CK ZKS, MŽ; ZA CK ZKS, KI, Pismo Fleischerja Gorkiču, 15. 3. 1937
54. ZA CK ZKS, MŽ
55. Čolaković, str. 343
56. ZA CK ZKS, MŽ
57. ZA CK ZKS, MŽ: Dušan Kveder (ovoj: Alojz Mikenauer, Glas izseljencev); Anton Bebler, Dušan Kveder Tomaž, Komunist, 31. 3. 1975
58. GI III, št. 13, 2. 7. 1938, »Francija odloča o usodopolnih vprašanjih«

59. A IZDG, TB, 1/6
60. ZA CK ZKS, MŽ
61. Štefan Kuhar, Življenje in organizacija našega življa v Franciji, Slovenski izseljenski koledar 1957
62. ZA CK ZKS, MŽ
63. France Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939, 2. knjiga, Ljubljana 1981, str. 174
64. GI III, št. 22, 17. 11. 1938
65. ZA CK ZKS, MŽ
66. Ibid.
67. GI III, št. 23, 2. 12. 1938
68. Naši Španci, Zbornik fotografija i dokumenata o učešću jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu 1936-1939, Ljubljana 1962, str. 312
69. A IZDG TB, 1/6
70. Šenk, str. 219
71. ZA CK ZKS, MŽ
72. GI IV, št. 3, 2. 3. 1939

RÉSUMÉ

L'ACTIVITÉ DE TOMO BREJC PARMI LES IMMIGRANTS D'ORIGINE SLOVÈNE EN FRANCE EN 1936-39

M a r j a n D r n o v š e k

Au temps d'entre les deux guerres mondiales, de nombreux immigrants yougoslaves, tant économiques que politiques (communistes surtout), sont venus s'établir en France. Dans la catégorie d'immigrants économiques, les Slovènes étaient, par rapport aux autres nationalités yougoslaves (Croates, Serbes) relativement les plus nombreux. Tout juste après la fin de la Grande guerre, les Slovènes arrivaient en France de la Westphalie allemande, et après 1923 de leur pays d'origine. Comparés au nombre d'immigrants de souche polonaise, italienne et autres, les Slovènes constituaient un groupe marginal d'immigration, qui était néanmoins considérable, compte tenu du

nombre total de la petite nation slovène. Les chiffres exacts sur le nombre d'immigrants slovènes en France ne sont pas disponibles, il n'y a que d'estimations: en 1929, ils seraient été 23 820, et quelques 34 000 avant l'avènement de la seconde guerre mondiale. La plupart d'entre eux s'engageait dans les industries minière et lourde des départements du nord et nord-est de la France (Pas-de-Calais, Nord, Moselle, Meurthe-et-Moselle), tandis que ceux qui travaillaient en secteurs forestier et agricole, vivaient partout en l'hexagone national. Dans les années trente surtout, on a pu témoigner d'une forte immigration temporaire et saisonnière de la main-d'oeuvre féminine du Prekmurje, région à l'extrême nord-est de la Slovénie.

Les immigrants d'origine slovène ont établi en France plusieurs organisations et sociétés d'éducation, culture, sport, etc. dont l'orientation politique et idéologique était transparente (p. ex. Društvo Sv. Barbare - Société de la Sainte-Barbe). Parmi les mineurs slovènes venus en France après 1923, il y avait plusieurs partisans socialistes et communistes, dont l'activité s'est allée en croissant après la victoire électorale du Front Populaire au printemps de 1936.

Parmi les immigrants politiques slovènes qui se sont installés clandestinement en France en 1936, il y avait le jeune communiste Tomo Brejc. Tout après son arrivée, il déployait son activité dans le Pas-de-Calais. Il s'est donné pour but de propager l'idéologie communiste et la politique du Front Populaire dans le cercle d'ouvriers slovènes de ce département. En hiver 1936-37, il a contribué à l'organisation du mouvement syndical, l'établissement du fonds de solidarité avec l'Espagne républicaine, et à l'affirmation de la Jugoslovanska delavska podporná jednota (Mutuelle ouvrière yougoslave) dans le Pas-de-Calais. Il est revenu à Paris en mai 1937 pour s'engager dans les organisations d'immigrants qui fonctionnaient sous les auspices de PCF, Front Populaire et Parti Communiste Yougoslave (dont le siège du Comité Central se trouvait à Paris en 1937/printemps 1938). En hiver 1939 Brejc est rentré en Yougoslavie.

Glas izseljencev - La Voix d'immigrants (1936-39), journal des ouvriers yougoslaves en France et Belgique, publié en langue slovène avec un supplément croate occasionnel, était

l'une des réussites principales de l'activisme de Brejc en France. Il en était l'éditeur-en-chef et prenait grand soin de faire accroître le nombre d'abonnés (qui est monté de 800 exemplaires en mai 1937 à 3200 l'année suivante). Ayant conscience de la pureté de la langue slovène, Brejc se gardait bien de ne pas charger son journal de monotonie. En accentuant l'adhérence aux principes politiques du Front Populaire français, Brejc traitait, dans ses articles et éditoriaux, la situation en Yougoslavie, les affaires politiques internationales et l'état et perspectives des immigrants yougoslaves en France et Belgique. Il s'est fortement engagé dans la propagande pour l'Espagne républicaine, tout en dénonçant violemment la terreur politique dans la Yougoslavie du roi Alexandre Ier.

Les immigrants d'origine slovène, notamment des mineurs, adeptes de socialisme et communisme, s'engageaient dans la vie politique française mouvementée du temps juste avant le commencement de la deuxième guerre mondiale. Partisans des bénéfices économiques et sociaux du gouvernement du Front Populaire, les Slovènes en France envoyaient des volontaires et de l'aide matérielle en Espagne, se déclaraient prêts à défendre la France contre le danger nazi croissant et effectivement participaient au mouvement de la résistance française pendant la guerre.